

Ustvarjanje kanona sodobne vzhodnoevropske književnosti v ZDA: urednikovo gledišče

Andrew Wachtel

Northwestern University, Evanston, ZDA
a-wachtel@northwestern.edu

Oris zgodovine, filozofije in izzivov, s katerimi se sooča zbirka Pisanje iz nevezane Evrope (izdaja jo založba Northwestern University Press) z vidika glavnega urednika zbirke.

Ključne besede: literarni kanon / vzhodnoevropska književnost / Amerika / knjižni trg / literarna recepcija / kulturni stereotipi / uredniška politika

UDK 821.161:655.4(73)

Pripovedništvo Vzhodne Evrope. Tistim redkim Američanom, ki sploh berejo prevodno literaturo, zapisane tri besede v mislih nemudoma izrišejo določeno sliko. Predvsem si predstavljamo dolg, zgoščen, melanholičen in filozofsko obarvan roman, ki se zelo verjetno osredotoča na grozote komunizma. Če se v zgodbi že pojavi humor, bo ta bolj temne vrste, podprt z močnimi odmerki alkohola in cigaretnega dima. Takšne stereotipne predstave je težko razpršiti; to velja toliko bolj, kadar je število prevedenih knjig iz določene regije omejeno. Seveda je treba poudariti, da se v ameriških očeh oziroma predstavah stereotipi ne oblikujejo le v povezavi z Vzhodno Evropo. Latinsko-ameriška književnost se na primer kar enači z magičnim realizmom in vsak roman, ki k nam zaide iz arabskega sveta in ki ne ponuja vpogleda v »islamsko miselnost«, je nemudoma obsojen na pozabo.

Eden izmed razlogov, zakaj je literarne/kulturne stereotipe v anglofonih državah tako težko spreminjati, je dejstvo, da je na razpolago malo prevodne literature iz določenih delov sveta. V vodilne evropske jezike, kot sta na primer italijanščina in španščina, se veliko prevaja in tam je na knjižnih policah več kot 20% prevodne literature, na manjših knjižnih trgih je ta odstotek še večji. V Veliki Britaniji in v ZDA (torej v državah, ki na leto izdata daleč največ knjig) pa je odstotek knjižnih prevodov maj-

hen: v ZDA okoli 3% in le nekoliko več v Veliki Britaniji. V »dobrih starih časih«, pred kakšnimi petindvajsetimi ali tridesetimi leti, so velike prestižne newyorške založniške hiše, ki so bile tudi nosilke trendov za ameriško bralstvo (na primer Knopf in Farrar Straus & Giroux), kljub razmeroma majhni priljubljenosti prevodne literature letno na tržišče še vedno poslane vsaj nekaj svežih naslovov.¹ V kolikor takšni založniki niso že popolnoma izginili, so svoj program do danes zagotovo prilagodili pritiskom trga in si ne morejo več privoščiti tiskanja »prestižnih« knjig manj znanih tujih avtorjev. Tako je prevodna literatura pristala skoraj izključno v domeni malih neodvisnih ali vsaj deklarativno neodvisnih založnikov, ki so sposobni poslovati z nizkimi stroški, knjige pa lahko prodajajo predvsem preko interneta in redkih neodvisnih knjigarn v ZDA. Najuspešnejše med njimi – Dalkey Archive Press (University of Illinois), Open Letter Books (University of Rochester) in Northwestern University Press – si pomagajo tudi z denarno podporo pripadajočih univerz. Res pa je, da so takšne subvencije odvisne od trenutnega finančnega stanja posamezne univerze in od pripravljenosti vodstva univerze, da podpre določen projekt, ki morda ni neposredno vezan na obstoječi izobraževalni program. Prav zato je takšna podpora nezanesljiva in nestalna.

Trenutno obstaja le ena razmeroma obsežna zbirka sodobnih literarnih del iz Vzhodne Evrope v angleškem prevodu. Nosi naslov »Pisanje iz nevezane Evrope«, izdaja pa jo Northwestern University Press. Zbirka si prizadeva zrušiti stereotipe o tem, kaj vzhodnoevropska literatura sploh je oziroma naj bi bila; pokazati želi, da pisatelji iz nekdanjih komunističnih držav Vzhodne in Srednje Evrope ustvarjajo dela, ki so stilsko in žanrsko zelo raznolika. Čeprav ni res, da avtomatično zavrnemo dela, ki ubesedujejo stereotipne vzhodnoevropske probleme (konec koncev je dejstvo, da je bil komunizem v Vzhodni Evropi dolga leta edina realnost in čudno bi bilo, če to ne bi vsaj nekoliko odsevalo v pripovedništvu tega konca sveta), si vseeno prizadevamo za publikacijo del, ki so v žanrskem in tematskem smislu bolj raznorodna in ki se ne ukvarjajo z življenjem znotraj komunistične politične ureditve. Pravzaprav je naš edini kriterij literarna dovršenost, torej umetniška vrednost.

Zbirka se je oblikovala v začetku devetdesetih let minulega stoletja, torej ravno tedaj, ko sem prišel na univerzo Northwestern. Takrat je ustanovo zapuščal Jonathan Brent, ki je bil dolga leta direktor založbe in ugotovili so, da so v času njegovega vodstva izdali veliko knjig iz Srednje Evrope (predvsem iz Čehoslovaške, Madžarske in Poljske). To je bil čas, ko se je v Evropi ravno končalo obdobje komunistične oblasti in zanimanje za Vzhodno Evropo je bilo veliko. Prosili so me, naj prevzamem vodenje založniške dejavnosti. Odločen sem bil, da moramo začeti izda-

jati knjige iz vseh nekdanjih komunističnih držav Vzhodne, Srednje in Jugovzhodne Evrope. Sestavil sem uredniški odbor, ki je imel dober pregled nad literarno dejavnostjo v omenjenem delu sveta (Clare Cavanagh je bila zadolžena za Poljsko in Rusijo; Michael Heim za Češko, Madžarsko in Romunijo; Roman Koropeckyj za Ukrajino in Poljsko in Ilya Kutik za Rusijo in Ukrajino). Z njihovo pomočjo sem se namenil odkrivati najboljšo prozo (včasih tudi poezijo), ki je nastala v nekdanji komunistični evropski regiji. Od prve knjige dalje, ki je izšla leta 1993, smo doslej izdali več kot petdeset prevodov iz skoraj vseh dežel Vzhodne, Srednje in Jugovzhodne Evrope (z izjemo Latvije, Moldavije in Belorusije). Načelno raje izdajamo dela še živečih in mlajših avtorjev, vendar smo nekajkrat izdali tudi dela že preminulih ustvarjalcev. Pravzaprav je naša najbolje prodajana knjiga delo bosanskega pisatelja Meše Selimovića (1910-1982) *Derviš in smrt* (*Death and the Dervish*), ki je v izvorniku izšla že leta 1966.

Še vedno sem najbolj ponosen na tiste izdaje, ki pomenijo prvi prevod nekega avtorja v angleški jezik ter na tiste knjige, ki ne podlegajo stereotipnim podobam vzhodnoevropskega pripovedništva. V zadnjem času so mi pri srcu predvsem tri: roman makedonskega pisca Goceta Smilevskega *Pogovor s Spinozo* (*Conversation with Spinoza*), delo bosanskega pisatelja Muharema Bazdula *Druga knjiga* (*The Second Book*) in roman češke pisateljice Petre Hůlové *Vse to pripada meni* (*All This Belongs to Me*). V romanu Smilevskega je Spinozova intima soočena z zunanjo realnostjo, z vsakdanjimi življenjskimi dejstvi in situacijami, ki jih je oblikoval mislečev čas – izpostavljeni so njegova naveza z judovsko skupnostjo v Amsterdamu, njegovo izobčenje leta 1656, izoblikovanje njegove filozofske miselnosti, pa tudi problematična čustvena vez s štirinajstletno učiteljico latinskega jezika Claro Mario van den Enden ter pozneje z njegovim učencem Johannesom Casariusom. Iz navedenih povezav se tako splete presunljiv in kompleksen portret oblikovanja neke filozofske misli in človeka, ki je to misel skušal živeti. Na nastanek Bazdulove zbirke kratkih zgodb so vplivali Danilo Kiš, Milan Kundera in Jorge Luis Borges. Bazdul piše lahkotno, obenem pa sta razvidna drzen antinacionalističen ton in jasna želja po novemu pogledu na bosansko in jugoslovansko zgodovino. Najbolj izjemno delo od naštetih je verjetno roman Petre Hůlové, ki se dogaja v Mongoliji in že s prvim stavkom spodkoplje prav vse predstave, ki smo jih morda imeli o vzhodnoevropskem pripovedništvu: »Ko tu doma udari *sbooro*, se po *geru* začnejo po zraku med seboj loviti plastične vrečke.«²

Na začetku smo večino knjig prevzeli od drugih založnikov. Naši prvi dve knjigi, deli hrvaške pisateljice Dubravke Ugrešić, sta najprej izšli v Angliji v trdi vezavi, ki je težje dostopna bralcu. A že prva dva naslova sta pokazala na pripravljenost založnika, da zaobide stereotype vzhodno-

evropske literature, saj sta obe deli (*V žrelu življenja – In the Jaws of Life* in *Brodenje po toku zavesti – Forging the Stream of Consciousness*) lahko tudi in metaliterarni. Precej hitro smo od »prevzetih« del prišli na naš lasten izbor. Zavedati se moramo, da je bilo tovrstno založništvo – zaradi pomanjkanja denarja za plačilo avtorskih pravic in prevajalskih storitev – vedno težavno početje. Do neke mere ga je olajšalo dejstvo, da je večina ljudi, ki v ZDA in v Veliki Britaniji sodelujejo pri prevajanju in branju prevodne literature, na takšen ali drugačen način del akademskega sveta.

To seveda velja tudi zame. Za razliko od ljudi, ki se na primer v Sloveniji in drugod z založništvom ukvarjajo profesionalno, jaz od univerze Northwestern za svoje delo ne prejemam posebnega plačila.³ Plačo mi daje univerza, ki moje založniško delo pojmuje kot del mojih delovnih obveznosti, ki sicer vključujejo predavanja, raziskovalno delo in še množico drugih zadolžitvev. Posledično kot založnik nisem odvisen od tega, koliko dobička naše knjige prinesejo ali ne prinesejo. Univerzo zanima le to, ali so izdane knjige, ki nam morda prinesejo celo finančno izgubo, dovolj prestižne za izdajo, saj se tako univerzi dviguje ugled.⁴ Ugled je seveda izjemno težko izmeriti, ampak vsaj približen pokazatelj so lahko recenzije v vodilnih revijah ali nominacije za prevajalske nagrade; pomembno je tudi, ali knjige poznajo in uporabljajo naši akademski kolegi in pa seveda, ali je avtor knjige prepoznavno ime. Za Northwestern University Press je bilo na primer odločilnega pomena dejstvo, da sta dva avtorja, ki smo ju izdali (ne sicer v moji zbirki), Imre Kertész in Herta Müller, dobitnika Nobelove nagrade za književnost.

Podobna ekonomika velja tudi za delo prevajalcev, brez katerih nikakor ne bi mogli preživeti. Večina prevajalcev je bodisi profesorjev ali podiplomskih študentov z ameriških univerz, ki so se iz tega ali onega razloga zaljubili v delo določenega avtorja in se odločili, da bodo svojo energijo, čas in znanje vložili v to, da bo izbrani avtor dostopen tudi angleško govorečemu bralcu. Kar zadeva nabiranje predlogov za prevod, sta v praksi uporabljeni predvsem dve metodi. V primeru jezikov, ki jih dobro poznam (ruščina, bosanščina/hrvaščina/ srbsčina in slovenščina) in/ali v primeru držav, katerih literarno produkcijo redno spremljam, čeprav jezika ne razumem dobro (Bolgarija, Makedonija in Poljska), je stanje takšno, da preprosto poznam veliko prevajalcev. Če torej najdem roman, ki bi ga rad objavil, ponavadi najdem tudi nekoga, ki bo pripravljen delo prevesti. Kadar pa govorimo o državah, o katerih ne vem skoraj nič, sem odvisen bodisi od uredniškega odbora ali pa še pogosteje od posameznih prevajalcev, ki mojo zbirko poznajo in pristopijo k meni s predlogom – torej z delom, ki bi ga radi prevedli ali pa so ga morda že prevedli.

Glede na to, da moram uredniški odbor prepričati o kakovosti sleherne knjige, ki jo nameravamo izdati, lahko nastane problem, če nimamo na

voljo prevoda, ki bi ga lahko prebral zunanji ocenjevalec (še preden lahko odobrimo tiskanje, mora vsaka knjiga dobiti pozitivno oceno nekoga, ki ni v uredniškem odboru). Temu problemu se lahko izognem tako, da v primeru področij, kjer nimamo na razpolago veliko zunanjih strokovnjakov (na primer za madžarski jezik in književnost), na pomoč pokličem tistih nekaj profesorjev, ki delujejo na izbranem področju. Ti potem predlog pregledajo in ocenijo, še preden je prevod zaključen. Še pomembneje pa je, da lahko tudi sam preberem dobršni del predlaganega besedila, preden je sprejet v objavo, saj nikoli ne objavim ničesar, kar mi osebno ni všeč. Ponavadi je prevod že na voljo vsaj v enem jeziku, ki ga razumem.

Kot primer do zdaj najbolj kompleksne in zapletene situacije, s katero smo se morali soočiti, naj navedem izdajo romana estonskega romanopisca Jaana Krossa (1920-2007). Kontaktiral me je prevajalec Eric Dickens in me vprašal, ali bi nas morda zanimal Krossov roman *Vastutuuulelaev (Jadrnanje proti vetru; Sailing against the Wind)*, ki pripoveduje zgodbo Bernharda Schmidta, izumitelja astronomskega teleskopa, ki se je rodil v Estoniji. Roman je postavljen v različna okolja: na Filippine v času popolnega sončnega mrka, na otok Maissaar, kjer se je Schmidt rodil, in v Nemčijo dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja, v obdobje hude ekonomske krize. V zgodbi je tudi nekaj ljubezenskih primesi in tehničnih elementov, ki zadevajo teleskope in brušenje teleskopskih leč. Izkazalo se je, da obstaja francoski prevod, ki sem ga prebral in mi je bil všeč. Našli smo tudi ocenjevalca, ki je razumel francosko. Upošteva dejstvo, da je Dickens izdal že veliko prevodov iz estonščine in da uživa ugled odličnega prevajalca, se je uredniški odbor odločil za izdajo, četudi nismo prebrali niti besede v angleščini. Vendar je moral Dickens, ki v nasprotju z večino naših prevajalcev ni zaposlen v akademski sferi in se preživlja zgolj s prevajanjem, estonsko vlado zaprositi za štipendijo, preden se je sploh lahko lotil projekta. Štipendijo so mu odobrili in trenutno je prevajanje v teku. Izid pričakujemo naslednje leto.

Najbolj zadovoljujoč in izpolnjujoč del mojega uredniškega dela je priznanje, ki ga večkrat slišim, in sicer da zbirka »Pisanje iz nevezane Evrope« dejansko ustvarja literarni kanon Vzhodne, Srednje in Jugovzhodne Evrope v angleškem jeziku. To morda zveni nekoliko megalomansko, ampak resnica ni daleč od zapisanega. Kot vse kaže, bo angleščina še naprej ostala prvi svetovni jezik. To pa pomeni, da bodo morali avtorji, ki prihajajo iz manjših, manj znanih dežel in ki želijo prodreti onstran meja svoje domovine, svoja dela prenesti v angleški jezikovni kod. Pomembna jezika sta tudi francoščina in nemščina, da se razumemo, vendar pa je veliko bolj verjetno, da bo na primer bralec iz Španije, z Norveške ali iz Rusije albanskega pisca bral v angleškem in ne v francoskem ali nemškem

prevodu. Še več, zbirka »Pisanje iz nevezane Evrope« je edina knjižna zbirka v angleškem jeziku, ki se podrobno zanima za literaturo iz te razmeroma velike regije.⁵ Obstajajo še druge manjše založniške hiše (že omenjeni Dalkey Archive Press in Open Letter Boks) in množica drobnih založniških projektov, ki se zanimajo za sodobno literaturo iz Vzhodne Evrope, a na leto izdajo le eno ali dve tovrstni knjigi. »Pisanje iz nevezane Evrope« ima tako neprimerno večji obseg in s tem vlogo pri oblikovanju literarnega kanona Vzhodne Evrope. To vlogo jemljemo zelo resno in upamo, da bomo z našo dejavnostjo kljub vedno slabši finančni situaciji v ameriškem založništvu lahko nadaljevali tudi v prihodnje.

Prevedla Leonora Flis

OPOMBE

¹ Kar zadeva vzhodnoevropsko literaturo, jo je »pokrivala« na primer Penguinova zbirka »The Other Europe« (»Druga Evropa«), v kateri so izšla tudi dela tako pomembnih literarnih ustvarjalcev, kot sta na primer Danilo Kiš in Tadeusz Borowski.

² Petra Hůlová, *All This Belongs to Me*. Prev. Alex Zucker. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2009, 3. »Ger« je šotor mongolskih nomadov (jurta), »shooroo« pa puščavski veter.

³ Upravičen sem do izplačila 1% zaslužka od prodanih knjig iz zbirke, ki jo urejam, kar v dobrem letu nanese okoli 300 dolarjev.

⁴ Ta članek ni namenjen natančnemu razčlenjevanju finančnega stanja na ameriških univerzah, vendar moram poudariti, da Northwestern University Press, tako kot velika večina univerzitetnih založniških hiš (edina izjema so največji univerzitetni založniki, kot so Chicago, Harvard, Oxford in Cambridge University Press), z vsako izdano knjigo izgubi nekaj denarja. Tako je tudi z zbirko, ki jo urejam. Upamo le, da bo določena knjiga prodajana dovolj dobro, da bomo lahko pokrili vsaj stroške tiskanja, vezave in distribucije in pa morda še del uredniških stroškov. V naši zbirki izdamo 250 knjig s trdo vezavo, ki jih prodamo knjižnicam, in pa med 750 in 1000 mehko vezanih, ki so namenjene splošni prodaji, ki se dandanes odvija predvsem po spletu, bodisi neposredno preko naše spletne strani ali pa preko posrednika, kot je na primer Amazon.com.

⁵ Obstaja še nekaj zbirk, ki so skušale oblikovati kanon starejših del, ki so nastala na območju Vzhodne Evrope; najvidnejša med njimi je zbirka založbe CEU Press.